

Albert Pál

DOKUMENTUM. TE D. LAUDAMUS...

(„laudáció”)

Tisztelt Hölgyeim és Uraim,

aki most szól, úgy érzi, záróra előtt teszi, részint bánatos, részint pedig sürgető okkal. Melankóliával, többel; s minek csodálkozni, ha már tizvalahány esztendővel ezelőtt jelen (elől) ülő Karátsón Endre, tudós, szépiró és nemzedéki társ éppen a mikesi hangulatokban vélte meghallani a *Commandeur*, a „Kormányzó”: az idő döngő, fenyegető lépteit. Önsajnálát? Aggodalom is, hátha – bárminő ez idei „bedolgozósan” fényes siker ellenére – éppen a mostani lesz megint, átérezve, az „utolsó”, ha mi, nyugatiak fogunk, fogyatkozunk, s utóbb esztendő, találkozó nem múlik el nekrológ nélkül. Sorolva veszteséget, szoritkozva a legjobb, leghűségesebb és a hely szellemével cinkos, annak évente egyszer „koncessziót” tevő barátokra: ha nincs már köztünk a stockholmi költő, Thinsz Géza és a londoni költő, Siklós István, körünk pereméről az itt netán fizikai mivoltában nem fogadott, de szellemével, jellegével oly ideillő, jelen lévő amerikai poéta, Bakucz József, múltával mondhatni, véle végképp mondandón, hogy tevékenységével alighanem a legkiválóbb ritkuló nyugati glóbuszunkról, nincs, hallgatóként a jobbra-balra mosolygó („lächel”-ő), de oly szigorú ítéletű holland–német festőasszony, Rektenwald Zsóka, ki magyari világgal és nyelvvel is vissza-visszabékülően járt ide; nincs kesernyés eszével, szemérmes vakoló jobbításával és „katolsche” bujkálásával (kisebbségiségével) a feledhetetlen szervező, Németh Sándor avagy néhai, két munka között egy délutánra-estére érkezett előadójuk, a bécsi bölcselő, Hanák Tibor, s persze sem Cs. Szabó László, sem pedig Szabó Zoltán: élet-halál mezsgyéjén Hanák, sirban már ők mind, a többiek.

Keveset még elvégezni maradtunk maroknyian nyugatiak, lettünk sietősek: így akartan a mai alkalommal is, hátha utolsóval: kiegészíteni, beteljesíteni idei irodalmi díjjal azt az eszményi „Mikes-akadémiát”, „Mikes-Pantheont”, mely, lám, évi külön-külön, eltérő ízlésekkel tett javaslatokból úgy állt össze, 1980 óta, hogy lassan szinte senki nem hiányzik belőle, kit az értékpártolás és a fontolgtató modernitás ide kívánhatna, olvasva föl nem is teljes névsort: Nadas Péter, Esterházy Péter és Hajnóczy Péter, Krasznahorkai László és a magyarhoni Márton László, Pusztai János avagy a változatlanul szépirónak tekintett Fábíán László, Rába György, Petri György és – az össznépire és össznemzetire oly helyeselhetően meg kívánatosan – a vajdasági „modernista”, Tolnai Ottó, az esztéta Radnóti Sándor és Földényi F. László, keresgéelve nyilván még mások is... Nos, fényes a lista, nekünk rossz lelkiösmérettel is egyetlen nagy hiánnyal: gyorsan köll pótolni, ideírni, fölvensni, sietve megelőzni amaz enyhén nevetésgest is, ha holnapra, tavaszra hazai Kossuth-díjast – minek persze érdemével, szerepével néki már réges-régen kellett volna lennie.

Nevezzük meg hát őt: *TANDORI DEZSŐ*-t, mára terebélyes életműben kiteljesedő költőt, író, műfordítót, szinpadra, sajátosra nagyon várt drámaíró, esszéistát, számos ifjúsági és gyerekkönyv szerzőjét, sőt, ráadásul, alkalmi képzőművészt.

Mily okkal, miért őt? Tudjuk, a legevidensebb érvek a legdurvábbak és a leginkább

vitathatók. Gyerekesek akkor, ha azt jelezni, hogy a (legalábbis nekünk) *legnagyobbat*; nehezen pontosíthatók pedig akkor, ha korban, szerepre, hatásra, kisugárzásra alkalmazva: hogy egy adott szakaszban (megint csak nekünk: tovább is): a *legfontosabbat*. Kibúvónk, mentségünk egyikre: jól kínálkozó *tekintélyérv*; másodikra: előszólítható *tanúskodás*.

Mert, ime, a *legnagyobbat* mondta, használta már Tandori Dezsőre a közismerten toleránsan szigorú vélekedő, szavai súlyát a formátumosság érdekében is mérlegelni szerető *Radnóti Sandor*, kiról, amúgy alkatalig meg elsőbb érdeklődéssel enyhe túlzás volna azt állítani, hogy a tandoris, „tédés” misztériumnak fontoskodó továbbstutogója és kódosítóje. Ő, „Sándor úr” így, még 1984-ben, akár némely parlagi ízlés és barátságatlan hivatal ellenében: „*két legnagyobb élő linkusunk, Weöres és Tandori*”; szintén ő, '87-ben, elismerve és méltatva „*Tandori szuverén és világáramlatokkal egyidejű művészetét*”.

Tanút rá, a másokra, hogy eme legkiválóbb, TD („tédé”) egyszerűs mind a legfontosabb *művészeti* személy is volt a hetvenes években, a nyolcvanasok első felében, többeknek, fölújult felismeréssel máig akár: tanút, innen a teremből, a sorokból, a sarokból, *Beke Lászlót*, művészettörténészt, a hazai képzőművészeti modernitás egyik legátgondolóbb előremozdítóját, kit alkalmasint nemcsak olvashattunk szerzőnkéről, de kivel az esztendő, idestova negyedszázad során fél- fél éjszakákat átbeszélgettünk róla; s nem véletlen, ha éppen véle vagy az Új Zenei Stúdiós zenetudóssal, *W. András*sal – mert Tandori jellegéhez, szerepéhez tartozik, hogy netán több szellemi és lelkiüti cinkosságra, érzékenységekben összehangolódásra talált és talál a művészeti és zenei közegekben, mint az ő kikezdetlen függetlenségével és – iskolaként, epigonként – követhetlenségével nehezebben barátkozó, átlagizlésében ómódibb, mozdulni nehézkesebb, finitistább s néha bizony otrombább íróársadalom – hol ütközhet még, ráadásul, nem csekély féltékenységekbe, éppen a nála még termékenyebbek, de zsörtölődőbb grafománok, „provinciálist” nem kevésbé provinciálisan csepoló sértettek körében, kik – „bagoly mondja verébnek” – elsőként az ő szövegbőségét és köteteti számát lobbantanák szemére.

De hát „fontosság”, mondtuk, noha mondani könnyebb, mint bizonyítani; amúgy filológusmódin megnyugtatón csak utólag, ha emlékiratokból, közzétett levelezésekből, összesített vélekedésekből. Holott a *fontosság* mégsem légből kapott fogalom; tudja, ki már korokat megélt, hinni is kész „becsületszóra”. Vagyis hogy a magyar irodalomban és szellemi életben Ottlik Géza például fontos, fókuszban látott személyiség volt, akkor is, midőn már hosszú évek óta egy sort sem közölt, jószerivel nem is nagyon írt; több, folyamatos írással-közléssel Mészöly Miklós, de azzal is, hogy lehetett tudni, puritán pontosság és ethosz ott székel a kisoroszi kalyibában; fontos persze, filmeknél Jancsó Miklós, a „kővágóörsi szabad reszpublika” parancsnoka, de forgatókönyvekre társszerzője, Hernádi Gyula is, kinek egykori „jó korszaka” nélkül sok minden nem lett, nem úgy lett volna a magyar elbeszélőirodalomban, erősz a politikában, erkölcsi modellálás a köztevékenységek bordélyában és barbárságában – nem úgy lett volna Konrád se, Sükösd avagy Dobai sem; vagy hogy fontos volt, mily fontos, teljességgel függetlenül kevésbé ismert (és nekünk „muzeális szigorral”) nem is oly meggyőző) tiszta festői munkáitól, vagy akár a költőnél és gondolkodónál is inkább: a szókratészi nagy előhívó és inspirátor: Erdély Miklós.

De mitől volt, lehetett a Weöres utáni költészetben legkiválóbb egy adott korszakban a „legfontosabb” is? Szakasz éppen, kor reá a magyarázat: melyben indult, mely éppen véle reákövetkezett. A kor: a rusnya, bunkó, kulákos brezsnyevi-kádári tespe-

dés kora; ne feledjük azt sem, milyen megfélemlítésekkel, zsarolásokkal, ócska mézes-madzag-rángatással. S akkor volt, szinte országos unikumként a Tandori-féle *tartás*; a pátosztalan, minden önsajnálattól mentes és szinte tökéletesen természetes *negligálás* és *kivonulás*; az, ahogy egy normális hajlamú, a hétköznapiságban persze gyakorlatiasan józan és elsöre inkább derűs, játékos, mint dúlt vagy szenvedő alkat, ép, egészséges fiatalember képes a külvilágból is megannyi *jelzett* téren és módon kivonulni, csak hogy fölmutathassa: ott, a Dunára néző Lánchid utca 23.-ban, a negyedik emeleten, '68-ban, '78-ban, '88-ban úgy él, mintha nem is abban a *rendszerben*; bezárkózva, társakkal, szövetségeseikkel, munkához juttatókkal is inkább csak telefonon érintkezve, játszadozva, hitvesével befogadott verebeiket gondozva („műveld meg kertjeidet, műveld meg verebeidet!”), *gatva, getve*, ahogy nyomán lexikalizálódhat a kis nyelvi lelemény: írni, olvasni, fordítani – de szóra, ellenséges, megvető nyílt szóra sem méltatva *őket, azokat*; adjuk meg, külön, ha kell; dicsérve, hogy a manapság mégiscsak jóval-jóval elfogadhatóbb *ezeket sem*... Élni, ún. „szocializmusban”, kádári berendezkedésben, szemrebbenés nélkül, hiszen előjogú beleszületettként, „vizivárosi úriújként” – jelző csak konstatáló, dehogyan cinkoskodó, persze elmarasztaló sem, idegenkedő is miért lenne, ha minősítette, az egyik legtoleránsabb és legtapintatosabb alkat sértve a távolabb tartottat sem akarja amúgy szociálisan „elidegeníteni”. Élni egyszerűen, mint egy nem is drámaian *túl*-, körülményekkel immáron csak az *átélésre* berendezkedő polgár, újfent jelzősítsünk, ha már tanulmányi hetünk bujkálón, kibukón közös indítéka, hogy keressük mindahányan, azonosítjuk és agyagból-téglából eszményin igyekszünk fölépíteni a POLGÁR-t; kissé „márais” vagy „ottlikos” budai polgár, voltleendő spiritualizált „nemzeti középosztály” egyik lehetségesen szép művészi-értelmiségi példánya; s ott, így a kis-köznapi nyűgben és fegyelmezett gondokban is csak annyi alkotói „furorral”, furcsasággal, hóborttal, mely ugyan belső igény, de elfogadható része a közérdeklődést is ajzó „poétikai stratégiának”, értve úgy, hogy a maga módján nagy „stratéga” volt persze Weöres, Pilinszky (hajh!) vagy Ottlik is... Vagyis tenni úgy, míg egyéb ráció engedi, mintha a „poéta” életét, életvitelét a szürrealistán, megjelölten költői *hasard objectif*, az „objektív véletlen” irányítaná, „üzeneteivel” vezérelné: utcákon kóborolva (hiszen az „elzárkózó”: nagy „magányos kószáló”) cégtábláktól emblémáig, menni londoni, egyként „Tandoori”-nak címzett hindu vendéglőktől – nevében ha ott a *d'Or* – aranymivesig, pénzváltóig, bazárig, csillagfoltú verébtől csillaggyű paripáig, szótól madaras rajzolatig, tábláig.

Megvetés, radikális elutasítás, bezárkózás, elzárkózás? Így sem persze, hiszen a jelzésnek csak úgy van értelme, ha szándékot közöl, más rendet, nagyságrendet, tétet ismér. Mert TD érdeme és leleménye, hogy midőn szigorú, következetes tervezéssel kimutatta, mily édeskevés köze a magyar posványosodó és oly guszttustalanul puhuló, puffedő „diktatúrához”; tevékenyen volt ő legnyitottabb a szellemi és művészi nagyvilágra, mozdulatlanyságban az egyidejű, párhuzamos mozdíthatóságokra. Mert így kell tudni, hogy ez az önmagát lakásbörtönre ítélő meg egyéb általános (és hozzá: személyes) okokból országhatárok közé zárt, de több nyelven olvasó s angolul meg németül jelesen tudó ifjú (férfiú) közben fennhéjzás, kirekesztő sznobság és ravaszkodó lopkodás nélkül, szinte naiv bizalommal minden kincsét megosztani kész nyíltsággal és önzetlen szolgálattal, könnyedén viselt irdatlanra szaporodó egyetemes műveltségében többet tudott a modernitás nagyvilágáról (meg járulékosat a modern szemmel mindig újraértelmezhető, értelmezendő klasszikus hagyományról), mint akár szak- és nyelvspeciális honfitársai. Legyen betájolásra és közvetett jellemzésre is, ki min-

denkit fordított ő *tonnaszámra*: Angelus Silesiust és Traklt, Gottfried Bennt és Michaux-t, Rilkrét és – a mi szimatunkkal a legfontosabbként – Samuel Beckettet; Brechtet, Nestroyt és Kleistet; Faulknert, Handkét és Doderert; Karl Kraustól az egész AZ EMBERISÉG VÉGNAPJAI-t, Goethétől a WILHELM MEISTER-t, Musil százados remekművét, A TULAJDONSÁGOK NÉLKÜLI EMBER-t, Schopenhauert, s nem tréfa, hogy Lukács Györgytől is A REGÉNY ELMÉLETÉ-t és a HEIDELBERGI ESZTÉTIKÁ-t, s noha a szerző három egyezményesen elfogadható finom lelkületűjéből eme kettőt, TD alkotára és vélekedéseire semminő nyommal.

Vagyis „tédé” lett már jó korán, egyszerűen fordítóként az európai meg amerikai modernitásnak és némely „avantgarde”-nak páratlan magyar „átlapátolója”; több, hogy úgy, megemésztetten és öntörvényűen hitelesebb meghonosítója, újraterejtője, mint bárki, bármely csoportosulás akkor nyelvünkön, határokon is túlnövő kulturális közegeinkben; meggyőzőbben, „simábban” és természetesebben, mint akár a párizsi (utóbb párizsi–bécsi) *Magyar Műhely* vagy a vajdasági *Új Symposion*. Tandoriból akaratosság, szajkózás, szajtézés, görcs, berezelt harácsolás nélkül (ha van, ki csak madarai „tollával”...) lett: miként „nő a fű”; az *egyszemélyes, csöndes magyar avantgarde*, kedvesen, nyájasan, virtuális olvasót és közönséget dehogy glédába rántani, polgárt (bolságot, kulákot) sem erővel pukkasztani, csak mondani, csinálni a maga legevidensebb módján (TD ebben is az „evidencialista”): ez van, lehet, ha mégis, füttyülünk rá, ez kínálom.

Így, ilyennek lett akkor ő, TD; tudtuk, érzékeltek már idejében; utólag pedig, ha szükséges, kötelesség is a történelmi igazságszolgáltatás és restitálás. Alig másként, azaz: hogy volt emígy lényegi eleme, sokaknak betájolási vagy enyészpontja a magyar és összmagyar kulturális és civilizációs magyarságban ama hetvenes, kora nyolcvanas években; akkor is, ha némely történészek és szociológusok, társadalmisan gyorsan csomózó irodalomtörténészek éppen eme szellemileg fordulatos hetvenes éveket nevezik – Prága, '68 bukása, a gazdasági reform megfékezése, agrárlobby és a többi – a „visszaesés” és a megtorpanás szakaszának. Az viszont, ki ajzott türelmetlenséggel és esztétikai várakozásokkal leleskedett a már-már engedményesedő kádárizmus kertjeinek alján, másként élte meg a „fölmönőnek” tudott hatvanas évtizedet, melynek irodalmi fémjelzői voltak, különösebb utógyalázkodás vagy vissza-kiokádás nélkül: Mesterházi Lajos és Darvas József, Sándor Kálmán, Moldova vagy Galambos és Szilvási Lajos, koncesszióinak alja-Pasarét és Rózsadomb, szeretem-nemszeretem, dicsérni is HŰSZ ÓRÁ-s féligazságok (félhazugságok), szentimentál-naturalizmus, nehézkes moralizálás, olvasók kedvencével és lektúrre talán maradóbb névvel: a Szabó Magda-féle mikrohitelben és cinkosságból tunkoló irány – nem külön örömünk „nagyasszonyokat” sem sértegetni. Holott a valóság, eszelős meggyőződésünkkel és egykori boldogító lelkesedésünk visszasíratásával, de az esetlegesen, az egyénin túl is a közös, megosztható élmény, átélés, megélés kikiáltani való igazolásával, hogy kiteljesedni a hetvenes évekkel jött el a közös *szenzibilitás* nagy fölszabadítása. S akkor máig *fénykornak* tudhatjuk azt a jó másfél évtizedet, midőn kiteljesült Jancsó Miklós és volt már, készült „Iparterv”; midőn Tandori Dezső köré, néha csak a neve mellé, ama globálisból fölrható volt, lett Beke László irányító munkássága és Németh G. Béla Arany Jánost olvasó szemináriuma (a későbbi „tankönyvirók”), Halász Péterék, induló Kaposvár, Kurtág György és az Új Zenei Stúdió, a verssel is megtisztelt Vidovszky László meg Kocsis Zoltán, Sáry László és egy (a) hatvani kiállításra (rimbaud-i) kompozícióval odalépő Jeney Zoltán; plusz még a „tédé” írásaiban, tanulmányaiban, külön füzeteiben megidézett képzőművészek, Keserű Ilona, Baranyay András, Birkás Ákos, „Léna” (El Ka-

zovszkij), Jovánovics György, „Samu” (ki nemcsak Veréb; avagy Beckett, ő: Sam, hanem Kondor Béla is), Veszelszky Béla (kinek legjobb gyűjtője is), világból, emez érzékenységre jelzően, mutatóba: John Cage, Bob Wilson, Cy Twobly, Thomas Bernhard, a „mészégető”. Vagyunk néhányan, öregedünk, ó, Galuppi, vénülünk, kik máig ebben, ebből élünk: egy oly tüneményes „kulturális blokkban”, melyről, melynek egykori zsongatásáról és izgalmáról, lelki nemesítéséről, angyali erőszáról, s ha fájdalmas múltával: máig sajtató nosztalgiájáról és intenzitásáról a jó szándékú „posztmodern” ifjabbak sem tudhatnak mindent – már csak azért sem, mert évtizede hol van a világban „kulturális blokk”, mindegy, hogy enyhén *gramscista* kifejezéssel: de hát, *bella ciao*, ki tudja ma már, hogy ki is volt Gramsci?

Ennyi akár elég volna? Holott most kéne igazolásra, díjigazoláshoz „irodalmi figyelmünkben”, kedvezően ismertetni és megnyerésre részletekig jellemezni. De hát, Hölgyeim és Uraim, kurta ésszel és időben hogyan dolgozunk illőn végezni, közt részint tájékoztatni, értők méregfogát pedig valaminő kis újdonsággal, eredeti, eredetieskedő meglátásokkal kihúzni? Mondjuk inkább böcsületesen, hogy a Tandorival érdemhez képest még mindig nem elég sűrűn és folyamatosan foglalkozó, de a negyedszázadon át azért szaporodó szakirodalom, összefoglalók és értékmérőként megőrzendő recenziók szinte minden ide, alkalomhoz is kínálkozót már elmondtak; idézett Radnóti úr és Beke úr, Bojtár Endre, Könczöl Csaba, Fogarassy Miklós, nemrégiben, a *Holmiban* például, Margócsy István, mások: így, szakmának picit orra alá is dörzsölni, mert hivatkozni lomha, hogy TD-ről írt egy jeles, kb. '83-ig kimerítőn érvényes monográfiát bizonyos Doboss Gyula (HÉRAKLEITOSZ BUDÁN. 1988, Magvető), kinek „vétke” (ha) csak szerényebb titulusa, hogy csupán Pest és Jászberény között ingázó főiskolai óraadó tanár. Vagyis ha eddig nem vették volna észre: minden saját szavunk, észrevételünk: csupa „merítés”, előszóban hogyan referencia és lábjegyzet; grammatikai kötőanyagunk és tartalmatlan nyelvi eszközeink is mind kölcsönzések a szótárakból.

Ismertetni, tájékoztatni mégis: *életrajzzal, címjegyzékkel?*

De hát Tandori Dezső publikusra kívánczó (és sejtésünkkel egyébként sem sokkal több és regényesebb) *magánéletrajza* édeskevés. Mondjuk, se, föl? 1938. december 8-án (asztrológusok többlefigyelmébe: este fél tizenegykor) született ő Budapesten; ilyenamolyan fölőrekedett magyar és keresztény családba, egyéb sláv, sváb, netán mitikus (Tandori, a „hangsúly az ő-n”?) olasz ősökkel is: polgárfiúnak, *echt* budai úrifiúnak, ha apja volt a régi MÁV kereskedelmi igazgatója, noha '41-ben éppenesen poharazó(?) hangulati kormányzógyalázásért menesztve. Jött az ostrom, a budai ostrom; „tédé” gyerekként nyilván nem ún. „fölszabadulásként” élte meg; ez sem az ő bűne, hanem a mindönk fölött átviharzó ocsmány „Történelemé”. Másként érdekesebb talán, hogy a gimnáziumban volt ő tanítványa Nemes Nagy Ágnesnek; indittatást, *fák, lovak, angyalok*, tőle kaphatott, bevezettetést, rövidest pártfoglaltságot és barátságot is az utó *Ujhold*-asoknál, hűséges elkötelezettséget némely „nyugatoshoz” és „ezüstkorshoz”: Ottlikhoz, Jékelyhez, Pilinszkyhez; Kosztolányi Dezsőhöz (kinek, ennyi személyest, olvasói meg világi kényszerképzettel, persze tréfásan: lehetne, „Désiré”-nek afféle „reinkarnációja”, *mutatis a mutanda*, furamód kevésbé a nem egyezően a fizimiska), avagy a fölfedezőn tündéri rögeszméjéhez, Szép Ernőhöz. Lett azután, a pesti bölcsészkar diplomájával, papíron: magyar–német tanár, óraadó, hol: nem fedjük föl: rövidest szabadúszó és műfordító németből, angolból. Így, emez állapotában hallottunk róla először, akkortájt, a hatvanas évek elején, az éppen párizsoló Pilinszky János

szájából: van a honban egy „zseniális” gimnazista, kvázi-utó-gimnazista, „Ágnes fölfedezettje” és tanítványa, kéne fordítani, legalábbis „nyersben”, néki némely versezetét egy nemzetközi PEN-pályázatra. János utasítása, Gara László további sürgetésével volt nemes parancs, s lám, van igazság, „hamburgi mérce”, hogy „tédé” emez összetakolt nyers át-átütőkkel is első díjat nyert. Jött fölvenni ő a díjat évtizeddel később Lutéciába (addig nem utazhatott, utána verebei végett sokáig önhatározásból nem...), párizsi mozgósítható hódolót hívta tolmácsolni az enyhén impérialista irodába, ott derült ki, közvetítőre semmi szükség, fogadó személy, amerikai mecéna német anyanyelvű. Dezső két remekül beszélt nyelven mondénul, egyenesben is tündökölhett; s az csak járulékos, hogy úr volt az úr, küldi azóta is már három polcot elfoglaló életművét: s gyakorol néha kegyet, átbeszélgetni és átpoharazni egy délutánt, inkább éjszakát két párizsi futtatás között avagy a Fő utca mellékutcaiban; beszélő persze „barátsággal” dehogycse kérkedhet. Életrajz továbbá: hogy nem volt ő, percig sem, egykori osztályozással („karámban” is tartani) ún. „fiatal költő”, de lett tüstént, a figyelem előterében és várakozással előmester és majdnem mindjárt élő klasszikus. Első verse 1960-ban jelent meg az *Ésben*, első, időben persze így is késlekedő kötete, volt akkor ő éppen harmincéves, 1968-ban, a TÖREDÉK HAMLETNEK. S hogy meglesve, avagy hitelesebben, kiolvashatón: ki ő? Külsőre, megpillantva: tojásfejű, ritkulós keszeszőke, mosollyal szabályosan neurotikus (tihanyis) gumiarccal, de ha nincs véle megbeszélte találka, utcán csak egy *passe-partout*, egy krúdys-jékelys „ipse”, „pasasér”, mintha musili fordításcímével az (arc) és „tulajdonságok nélküli” férfiú; felebarátunk, álcázott „pógár”; ötvenesen is kamaszos, hullámvonó fogyva-hízva („tikkad, mert keszeg”), szólal, mihelyt, vehemens (a „furor”) és tartózkodó, lerohanón, kéretlenül tárulkozó (bólintani, meghallgatni, istenért, nem megjegyezni), első rákérdezésre, éppen akkor csigaházi, elhárító, cseles, tréfálkozó, váratlan váltással árulkodón melankolikus, mámorban kristálytisztá ész és érvelés, mámorra újfent özön közöny, szót szóba fojtó, fékezhetetlen önirányultság; mondva a bizalmast, más szájába adva maga még szélsőségesebbjét, stratégiához nehezen bevallhatóját, ennen okosát és merését is ilyenkor kölcsönözve, s érvényesítésre, sikerrel, hadarva *ön-biofémát* is, igaz, kiagyalt járulékos ismerveit: térdserülés, csontdudor, bog a cipőfűzőn, a „kis fanyelű”, megfigyelni az öblítőben, mosdóban, „evidencialista”, „veréb-royalista”, egyszerre Három testőr, kik voltak persze négy, „társnéja” miért szigorú, eteti vagy sem magán- és publikus verebeit, fű, magok, itatóvíz, vállára száll a madár, avagy fogadalmat tett, s hírirodák, magyar világ tamtamja, Reuter és AFP már kötelezőn röpti őt földrészig a hírt, az elkövetkező 7000 (hétezer) napban boros-szeszes poharat ajkához nem emel – mi pedig, tetszik, sem, eléri, ő a kis-nagy makacs, oly megnyerten játszadozunk véle, mindezzel, mintha volnánk, magyarként, lehetnének szenvedélyes krikettszipózók...

Emberről, meglesett és ki- meg elárult emberről ennyit: nesze semmit, fogd meg jól! Akkor inkább a műjegyzék a jó negyedszázadból? Verskötetek, regények, krimik, álkrimik, ifjúságiak stb. címeit sorolva, kutakodva a jó köbméternyiben szűkös lakásunkban is pihelve most a kiszaladó időben? Műfajok, műnemek, ez-az; meglepetésre a nagyon „kijavuló” honi exkegyesrendi és exfuturábilis „népszabadságos”, de eszes és komoly Tarján Tamástól kölcsönöznénk a didaktikus prezentálás ötletét, vagyis hogy TD-nek csupán címei két, árnyalni, továbbgondolni kívánatos oszlopban írhatók föl: némelyike „hamletin” kételyes, halálra is utaló, másika mintha a cervantesi mondanásnak volna reáhelyeselője: az „út”, két széthúzott pont, a nulla és a végtelen között, bejárni, hajszoltan megtenni az „utat” a fontos, fokról fokozatra, grádicosan akár, a

„fogadók” nemde csak „állomások”. Hallani emígy, kiugratva, kurziválva, jól megnyomva: TÖREDÉK HAMLETNEK (beköszöntő verskötet, 1968), EGY TALÁLT TÁRGY MEGTISZTÍTÁSA (második, nem kevésbé fontos verskötet, 1973), ég és föld: A MENYNYEZET ÉS A PADLÓ (1976), MIÉRT ÉLNEK ÖRÖKKÉ? (1977; szerintünk máig a legjobb, leginkább szíven ütő prózai munkája), VALAMIVEL TÖBB, A MEGHÍVÁS FENNÁLL, MEGHALNI KÉSŐ, ÉLNI TÚL KORÁN; avagy a FELTÉTELES MEGÁLLÓ, CELSIUS, MÉG EGYSZER, HELYBŐL TÁVOL s erőlködés nélkül így tovább, alighanem akad félszáz kötet cím.

S akkor mégis „behatolva”: Tandori Dezső írósága, ott, a textúrában? Csapás csak, útvonal, didaktikus egyszerűsítéssel, hogy azonosítani netán hármas lépcsőben, negyedfélel, mindegyikben némely el-eltérő és mégis a közösen fölismerhető érték-megnevezéssel, lényegeit hordozó alig változó attribútumokkal.

I. „Paradigmaváltás” – kínálkozott a honig tudományos(kodó) divatszó tavaly ősszel itt, a „Mikes” borozgató és „konspiráló” asztalánál, még néhai Németh Sándor cinkoskodó vezérlésével; kidolgozásra, szervezésre, „humanizálva” és hazaffysítva lett a szelidebb idei konferenciacím: „Átrendezések”. De ha az újmódin harsabbal élve és dehogy '92-ben vagy '89-ben, hanem éppenesen jó két évtizeddel korábban, a hatvanas évek vége felé, említett hetvenesek elején elsőként maga TD hajtotta végre, költészetben és szemléletben a „kopernikuszi fordulatot”, a nagy „paradigmaváltást”, bemutatkozájával, a TÖREDÉK HAMLETNEK című kötetével, melynek eredeti, tervezett címe különben, némiképp fosztó- (lefosztó-) képzősen *Egy-ellen* lehetett volna?... Mi volt akkor a nagy paradigmaváltás, nagy redukcióval, a gyökeres szemléleti változás? Radikális elutasításokkal a módosítás: kevésbé arra, hogy *mit*, mint hogy *ezentúl*, költőnek, *mit ne*. Ne, témaként, a magyar költészetben hagyományozott nemes (és persze a triviális gyakorlatban öblögetős) mondandókat, melyek egy eleve „romlott” légkörben, rezonálószekekrénnyel úgyis, kimondásra, „fertőzöttek”; semmit akkor, mi céllal, hivatkozással nagypolitika avagy (a finitizmusban, lokálcinkoskodásban) kispolitika, pláne „irodalmpolitika”, hiábavalón, mert lényegbe nyúltni óvatoskodva, számítva úgy sem merő közügyi csatározás; s témákkal elutasítása, talán még nyomósabban, örökölt és örökölten rangra, közmegebücsülésre kényszerítő-rendelt szerepeknek: váteszségnek, önbuzdító küldetésességnek, pátoszos, jó lelkiismeretű jobbításnak, közéleti ostorozásnak, hatalomnak is számítva kedveskedő, ravaszkodó stratégiáknak, szentimentális, önsajnáltató vagy gerjesztetten dramatizáló ún. „vallomásoknak”. Tandorinál a hiteles (s mindegy, ha apokrif) John Cage-idézet: „*nincs mit mondanom, ezt mondom, és ez a költészet!*”. Tudjuk, minden ilyenén mondás didaktikus és szándékosan *paradoxális* – mert persze a paradigmaváltással és bizonyos *tabula rasa* után a „versből” *szöveggé* váló Tandori-féle költészet igenis mond, sugall valamit, szféráját egy új jelentésség közegébe helyezvén át. Vagyis hogy a hamleti „töredék” lírája éppen a redukcióval és maradék *utánjával*: lesz a fogalom *wittgensteini* értelmében, és gyakorlatával némiképp *becketti* módon: nyelv- és ismeretelméleti líra, nem tételes tartalmisággal, de a kérdésföltevés kihagyásos helyű módozataival, ürrel, kételyekkel, fehér foltokkal, elhallgatásokkal: *kvázi-metafizikai* (hangsúly, így becsületesebb: a *jelzón*, a *kvázin*) – mindez gyakorta a Távolságtól, az alkalmakra átvállalt *zen-buddhizmus*-sal, *koan*-paradoxonaival és föloldhatatlanul ellentmondásos példabeszédekével. „*Némaság a hang helyett / De a némaság mi helyett*”. (KOAN III.) Avagy, KOAN I., keresztény ének hétköznapi, betanult misztikáját is át-áthallatón: „*Tőled távolabb-e? / Hozzád közelebb-e? / Tőled se, hozzád se. / Távolság, közelség.*” A nyugat-európai karteziánus, alkatilag eltérő, de pártfogón oly sokakat, mindig jobbakat érteni kész idősb (egykor: idős) pá-

lyatárs, Vas István meglátása a legelső Tandori-kísérletekről: „*non-figuratív metafizika*”; hozzá csak annyit: TD absztraháló újdonságaira, eszközeire is gondolva: az elvontságokat a viszonylatok hálózatában sugallva hogyan főnevesülnek nála a határozószók, a ragok, a másnál (senkinél eddig magyarul így) az érzékletességig a rendeltetéssel tartalmatlan, semleges grammatikai eszközök.

2. Kezdesnek volt a nagy fordulat, rá tüstént a második kötettel (EGY TALÁLT TÁRGY MEGTISZTÍTÁSA) az „egyszemélyes *avantgarde*”, mely mára: magabiztosan összegező *modernitás* is, és kinek ha így tetszik: *posztmodern* ősforrás. Jött, ahány tipografált lappal, annyi pofonegyszerűen ható, természetes hozamú formai és nyelvi leleménnyel könnyeden komoly játékkal: *objet trouvé*kkal, „talált tárgyakkal”, nyelvi hulladéknnyag kiválogatásával és „tisztogatásával”, „montázsával”, „kollázsával”, „vendégszövegekkel”, az ún. „intertextualitással” és önidézetekkel, meg az írás, a „készítés”, a „fabrikálás” önreflektáló beszúrásaival; tervezett „nyitottsággal”, „aleatórikával”, a „work in progress” hajdan hősi, kiteljesedésre közösségit sem elvető, hivatató optimizmusával; az „esetlegesség” (géphiba, félreütés) integrálásával, képverssel, rajzverssel, írógépbőtűkből rajzolt, komponált grafikai verssel – csak most említettekre emlékeztetőn, hogy majdnem egyidejűleg megannyi kortársi (és világméretű) képzőművészeti hasonlíthatóságokkal: *pop-art*tal, *concept art*tal, *minimal art*tal stb.

3. Fordulat megint, nagyjából 1976-tól kezdve Tandori egyirányúan is „dialektikus” pályáján: jött a *csönd* után a *parlerie*, a vállalt „fecsegés”, a *lélira* után a *létezlira*, az elvetett témákat követni a hangsúlyozott esetlegesség, jelentéktelenség, a hétköznapiság perpeúált tematikája. „*Közhelyszerűen léteünk, és mégis mennyi furcsaság történik velünk*”; idézet emez axiomatikus is. Másként, hallgatóságnak, vagyis: Tandori több mint tizenöt éve önnön hétköznapi létezésének, létmódjának folyamatos „felügyelője” és följegyzője: élek, ahogy írom, följegyzem, ahogy élek, füzetemből már írom s másolom is át... A mindenkivel közös kis gesztusokat és a „fádsággal” meg az ivarérett „infantilizmussal” kacérkodó magánbogarasságot, mely persze lehet ritus és világi életszentség is; szobában gondozott betévedt, csapzott, pária verebeket (Szpérót, Samut, Pipi Nénit, Éliást, Mökkát és a többieket), a koalák és játék medvék házi kártyabajnokságát, a gombfocit, más játékokat és lejátszásokat.

Szeretjük TD minden rögeszmés és az el-elfogadásig erőszakolt magánmitológiájú, közösiteni akart témáját? Kiáltott már föl fölvilágosulni éppen kész jeles irodalomtörténész, társadalmi elő-utó-utópiában jó barát és kívánatos férfiú: lenyelek mindent, támogatok mindent, csak azok a „*kurva verebek*”! S olvasó, kritikus is hümmöghetett olykor a polcnyit kiöntő és ismétlőn ömlesztett előtt, tenni hová parány életterben. Utóbbihoz, türelemre és belátásra intő használati utasítás egy fölismerés, melyet beszélő most is oszt tudós Beke Lászlóval (de akkor kié a *copyright*?): Tandori írva úgy alkot, mint némely, számos festő, ki vég nélkül variálja motívumait, tér vissza rendre nap mint nap megkedvelt, rendszerességet némi kíváncsisággal is biztosító témájához: ismerős példával, mint a szénakazal- és katedrálissorozatait napszakosan enyhén eltérő világításban megfestő Claude Monet, gyarlóbban az önismétlő Chagall, szépen, nemesen az olasz Giorgio Morandi, kinek szinte minden művén, évtizedeken át, ugyanaz a néhány kancsó, tégely, hordozni: semleges asztal, alap jelenik meg... Érdemre, értelmezésre pedig a kevéske – és nem is föltétlenül fantasztikusan izgalmas – elem: mivel, véle? Tandori titka; hogy ebből, ezekből tud valaminő „párhuzamos világot” fölépíteni, áttételét, leképzését emberi relációknak, érzelmeknek, buzdulásoknak, s ha „angyalok” is a Verebek, akár velük „metafizikának”. S akkor ez a kü-

lőnben zárkózott, hadonászón „elzárkózó” alkat éppen így lehet, *meghallani*, versből, olykor szíven ütőn őszinte és elesett, esendő is lenni: ha pátosz és tapintatlanság nélkül hagyni megsejteni a melankóliát, az elmúlás kísértését, valaminő büntudatot, ki tudja, a „gyerektelenséget”, hiányát, bánatát, jóvá nehezen tehetőségét, keserű kilátását, szabadságban mégis a megszabott önkorlátozást, szerelemben is netán a több „caritas”-t, mint „amor”-t. Nem véletlen, ha akad, ki úgy véli, a mindenkori magyar lírának egyik legjelesb *elégikus* költője ez az avantgarde-ot is oly ötletesen és hajlékonyan barkácsoló...

4. „*Ki szedi össze váltott lovait, / ha elhullottak, ki veszi a nyakába?*” 1968-ban az első kötet első két sora, a HAMLET-ből. S lám: huszonkét évvel később a *verebek* után jönnek a *lovak*, a futtatások, európai ki-kiruccanások Párizsba, Düsseldorfba egy-egy derbyre. Vezérelték TD-t az új területre „jelek”? Szpéró madara homlokán a kifehéřült csillag csillagegyű paripákhoz; egy kedvenc Nemes Nagy Ágnes-kötet (A LOVAK ÉS AZ ANGYALOK) az asztalon? Ablakából a kilátás a futtatásokat nálunk meghonosító Széchenyi István Lánchidjára és Akadémiájára? Avagy hogy egy bécsi úton, Döblingben éppen *amaz* elmegyógyintézet szomszédságában volt a lóversenypálya, hová először, emígy indíttatva szinte zuhant bé a látogató, vékonypénzű turista?

Az, ki Tandorival mai állapotában, a folyamatos jelenben kezd ismerkedni, eme paripás-pacis szakaszba kap belé, akár a *Holmi* gyönyörű szép legutóbbi, júniusi „trip-tichonjával”. Nem kárára néki sem, mert a lényegben mindenkorijába a szerzőnek – csupán kötetekként kecsesebb adagolással; zárójelnyi a megjegyzés, hogy az ún. „rendszerváltásnak”, kiadók pénzügyi lehetőségeinek ennyi megváltozásával.

Ide jutottunk s konkludáltunk; afféle „üzenet” még sincs kusza laudáció végén; hírvető, beajánló két mondat legfeljebb, kérés csupán: próbálják meg, ki ha most kezdve, *olvasni* Tandorit; három utóbbi, garantáltan, vékonykáját (a SZENT LAJOS LÁNCHÍD-ját, a DÖBLINGI BEFUTÓ-t és a KOPPAR KÖLDÜS-t); együtt sem több, mint harmadfélszáz lap. Kettő, a két prózai, a jelzett és a kontextusból is kifejthető Tandori hivatkozási és önjelző „szótárral” könnyen, gyorsan olvasható; harmadiknak, verskötetnek viszont eltérőn érdeme, hogy éjjeliszekevényen tartva naponta, elalvás előtt, álmodni is három-négy sort kínál megfajtásra: írógéppel rontott, álarchaizáló, jelentéságaztató és -bogoztató ő- és futurábilis nyelvezetével. Megéri? Úgy, mint James Joyce kései főműve: ahány nekifutás, annyi külön olvasatnak ajándéka. Hogyan? Olvassák Margócsy „tanár urat”, a *Holmi*, újfent a *Holmi* tavalyi évfolyamából. Most onnan is kölcsönözve s persze alkalomra durván egyszerűsítve, iskolás haszonnal csak a „cí mre” utalva; a KOPPAR KÖLDÜS-ben négy városnév van bújtatva, fölkeresett futtatások helyszíne: Koppenhága, Paris, Köln, Düsseldorf; de magyar igazító, finitista füllel persze, minek tagadni, a fura alakzatot halljuk így is, főként így: kifosztottság, alázat, franciskánus madárprédikáció, vándora a földi létnek, sóvárgója a megnevezhetetlennek: *koppar koldus!* Elpergettük „rizsáinkat”, rizsáért koldulva kérjük elnézésüket. Avagy egy pillanatra még türelmüket, könyveinket törülgetve elgöngögni a KOPPAR KÖLDÜS-t záró tizenegy leoninussort, generátort, összegezőt, klasszikusba torkolló megtervezett sziveműtőjét, acélmadár repülővel, mindenszentekkel üzenő holt madár Szpéróval, a wittgensteini (jó majd: „Wittis”) mondhatatlanság talányával, s nekünk a 10. sor teológiai rejtélyével, *mementó*jával, vajh minő *mori* kiegészítéssel:

„Londoni Mindenszentek, Szpéróval mit üzentek?
Kell-e a régi kabátja, e tollal vár odaátra?
Vagy ha csupán halogatja, kalitkám egyre kiadja:
jók-e az égi lakók így, támad-e támogató frigy?
...Nézem a gépen a szárnyat, ahogy lenn föl-s-le-se járnak,
nézem, ahogy – feketülvén – kékbe fehérül az örvény;
hallom, a gép, robajával, vinne – nem átra! – magával;
integetek... fogy a vodkám... látom is így: ugye – ott – lám...
Innen azért egyelőre nem illek az égi mezőbe;
romlani kell, kijavulni... De kell-e a télre a hol-mi?
Mindenszentek, Szpérót kérdem: amúgy... az... a vég volt?”

(Elhangzott a hollandiai Mikes Kelemen-kör évi irodalmi díját kiosztó estjén, a Volkshogechool Drankenburg konferenciatermében, 1993. szeptember 11-én este nyolc órakor; címzett közönség és megcélzott közeg: egyedül jelzón és lényegesen, alkalmi szövegbe implikáltan.)

Tarján Tamás

KÉT KÖNTÖS

A szonett és a haiku

A művészet története: műformák története. Vagy csupán *pro forma* lenne így? Mindenesetre az irodalom előfeltétele az irodalmiasság (abban az értelemben, ahogy a kifejezést Roman Jakobson használja), s ennek alapvető része a formában élő poétikum. S ha már ezúttal az orosz formalisták nyomdokain indulunk el, érdemes idézni az Alekszandr Veszelojszkij állításával („Az új forma azért jelenik meg, hogy kifejezze az új tartalmat”) vitába szálló Viktor Sklovszkijt: „A műalkotások befogadása más műalkotások közegében és az azokkal való asszociatív kapcsolat útján történik. A műalkotás formáját az egyéb, előtte létező formákhoz való viszony határozza meg. [...] Nemcsak a paródia, hanem általában minden műalkotás úgy keletkezik, mint valamilyen minta párhuzama és ellentéte. Az új forma nem azért jelenik meg, hogy kifejezze az új tartalmat, hanem azért, hogy felváltsa a régi formát, amely művészi jellegét már elvesztette.” (Erről bővebben Borisz Eichenbaum AZ IRODALMI ELEMZÉS című, magyarul 1974-ben publikált tanulmánykötetének nyitó írásában – „A FORMÁLIS MÓDSZER” ELMÉLETE – olvashatunk, ahol a szerző az evolucionista literátor Ferdinand Brunetiére-t is segítségül hívja: „Az irodalom történetében érvényesülő valamennyi hatás közül a műalkotásnak a műalkotásra gyakorolt hatása a legfontosabb. [...] Nem szükséges feleslegesen szaporítani az okokat, vagy – annak örve alatt, hogy az irodalom a társadalom kifejezése – összekeverni az irodalom történetét az erkölcs történetével. Ez két teljesen különböző dolog.”)

Teljesen különbözők? Az új tartalomnak – bármennyire általános is ilyen kijelentésszerűen – egyáltalán nem lehet új formát teremtő szerepe? Minél tovább időznénk